

6.2.3 ТАЪРИХИ ЗАБОН
6.2.3 ИСТОРИЯ ЯЗЫКА
6.2.3 HISTORY OF THE LANGUAGE
6.2.3 ТАЪРИХИ ЗАБОН
6.2.3 ИСТОРИЯ ЯЗЫКА
6.2.3 HISTORY OF THE LANGUAGE

УДК 81.36

DOI 10.24412/3005-849X-2026-3-108-114

**БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ
КОРБУРДИ ҶУМЛАҲОИ СОДАИ
ЯКТАРКИБА ДАР ОСОРИ
НАСРИИ ОХИРИ АСРИ XIX ВА
ИБТИДОИ АСРИ XX**

Бобокалонова Рано Норбаевна, дотсенти
кафедраи методикаи таълими забон ва
адабиёти МДТ-и «Донишгоҳи давлатии
омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ»
(Душанбе, Тоҷикистон)

**НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
ОДНОСОСТАВНЫХ ПРОСТЫХ
ПРЕДЛОЖЕНИЙ В ПРОЗАИЧЕСКИХ
ПРОИЗВЕДЕНИЯХ КОНЦА XIX -
НАЧАЛА XX века**

Бобокалонова Рано Норбаевна,
доцент кафедры методики
преподавания языка и литературы ГОУ
«Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Аини»
(Душанбе, Таджикистан)

**CERTAIN FEATURES OF THE USE
OF ONE-PART SIMPLE SENTENCES
IN PROSE WORKS OF THE LATE
19TH AND EARLY 20TH CENTURIES**

Bobokalonova Rano Norbaevna, associate
professor of the department of methods of teaching
languages and literature under the SEI “Tajik
State Pedagogical University named after S. Aini”
(Dushanbe, Tajikistan) **e-mail:** b.rano@bk.ru

Таъкид шудааст, ки дар забони насри охири асри XIX ва ибтидои асри XX аз ҷумлаҳои содаи яктаркиба танҳо ҷумлаҳои яктаркибаи феълӣ қор фармуда шудааст, ки аз ҷиҳати маъно ва шаклҳои грамматикӣ феъл-хабар онҳоро ба муайяниаҳс, номуайяниаҳс, умумиаҳс, беаҳс ва унвонӣ ҷудо кардан мумкин аст. Таҳлил нишон медиҳад, ки ҷумлаи содаи муайяниаҳс хеле серистеъмол мебошад. Дар матн ҳар се асари мавриди таҳлил нақши ҷумлаҳои содаи яктаркибаи умумиаҳс дар ташаққули мақол, зарбулмасал, панду ҳикмат хеле назаррас аст. Зикр гардидааст, ки миқдори ҷумлаҳои беаҳс кам мебошад.

Калидвожаҳо: ҷумлаи сода; ҷумлаи содаи яктаркибаи феълӣ; ҷумлаи содаи муайяниаҳс; ҷумлаи содаи номуайяниаҳс; ҷумлаи содаи умумиаҳс; ҷумлаи содаи беаҳс

Подчеркивается, что в языке прозы конца XIX-начала XX века из односоставных простых предложений в основном используются односоставные глагольные предложения, которые в плане семантики и грамматических форм глагола-сказуемого можно разделить на определенно – личные предложения, неопределенно-личные предложения, обобщенно-личные предложения и безличные предложения. Анализ показывает, что очень часто употребляются определенно – личные предложения. В текстах трех рассматриваемых произведений односоставные обобщенно-личные предложения играют важную роль в передаче поговорок, пословиц и в формировании афоризмов. Отмечается, что количество безличных предложений в них незначительно.

Ключевые слова: простое предложение; односоставное глагольное предложение; определённо-личное предложение; неопределённо-личное предложение; обобщённо-личное предложение; безличное предложение

The article emphasizes that, within the prose of the late 19th and early 20th centuries, the one-part simple sentences predominantly employed are verbal ones; in terms of semantics and the grammatical forms of the predicate verb, these can be categorized into definite-personal, indefinite-personal, generalized-personal, and impersonal sentences. The analysis shows that definite-personal sentences are used very frequently. In the texts of the three works under consideration, one-part generalized-personal sentences play an important role in conveying sayings and proverbs and in formulating aphorisms. It is noted that the number of impersonal sentences in these texts is insignificant.

Key-words: *simple sentence; one-part verbal sentence; definite-personal sentence; indefinite-personal sentence; generalized-personal sentence; impersonal sentence*

Чумлаи сода категорияи махсуси синтаксис буда, дорои аломатҳои хоси грамматикӣ мебошад. Муҳаққиқон бар ин назаранд, ки вазифаи асосии синтаксиси чумлаҳои сода муайян кардани аломату хусусиятҳои характерноки чумла, хусусиятҳои структуриву семантикии онҳо, тағйири таърихӣ дар таркиби чумла, воситаи ифодаи аъзоҳои чумла дар забон мебошад. Чумлаҳои сода аз лиҳози структура ва семантика ба гурӯҳҳои зиёде тақсим мешаванд. Ба структураи грамматикии чумлаҳо як қатор воситаҳои синтаксисӣ дохил мешаванд, ки онҳо байни худ алоқаи зич дошта, барои ифодаи фикр хизмат мекунанд [6, с.3].

Забоншиноси варзида Н.Маъсумӣ оид ба чумлаҳои сода ва тарзи ифодаи аъзоҳои синтаксисии онҳо таваҷҷуҳ зоҳир карда, таъкид меварзад, ки «воҳиди асосӣ ва ташкилкунандаи суҳан чумла мебошад, ки вай фикри томеро дар бораи ҳаёти воқеӣ ифода мекунад, бо ягонагии ботинӣ (мазмунан) ва хориҷиаш (сохт ва вазифа) тарзи баён ва хусусиятҳои гуногуни усули суҳанронии касро равшан менамояд» [13, с.301].

Чумлаҳои сода аз ду ҷиҳат ташаккул ва тасниф карда мешаванд: аз ҷиҳати таркиб ва аз ҷиҳати мақсад, зеро «ҳангоми таснифи таркибӣ иштироки аъзоҳои чумла, вале дар вақти таснифи чумлаҳои сода аз ҷиҳати мақсаду интонатсия матлаб, тарзи ифод ва интонатсияи чумла ба ҳисоб гирифта мешавад» [5, с.54].

Чумла чунин шакли забониест, ки ба воситаи он фикрҳои гуногун ифода меёбад. Ҳоло дар забоншиносӣ ба таҳлили маъноии чумла низ эътибори махсус медиҳанд. Ин гуна таҳлилро таҷзияи актуалӣ меноманд [12, с.182].

Бояд қайд кард, ки то ҳол дар забоншиносии тоҷик дар хусуси хусусиятҳои ташаккул ва семантикии корбурди чумлаҳои содаи яктаркиба дар осори насрии охири асри XIX ва ибтидои қарни XX таваҷҷуҳ нашудааст.

Аз ин рӯ, мо зарур донистем, ки дар асоси асарҳои «Таърихи ҳумоюн»-и Муҳаммадсодиқи Гулшанӣ, «Тухфаи шохӣ»-и Мирзо Абдулазими Сомии Бӯстонӣ ва «Рӯзномаи сафари Искандаркӯл»-и Абдурахмон Мустаҷири Самарқандӣ, ки маҳз дар ҳамин давр иншо шудаанд, доир ба корбурди чумлаҳои содаи яктаркиба маълумот диҳем.

Аз рӯйи иштироки сараъзоҳо чумлаҳои сода ба ду гурӯҳи калон яктаркиба ва дутаркиба ҷудо мешаванд. Чумлаҳои содаи яктаркиба танҳо аз як таркиби грамматикӣ-аз як сараъзо иборат буда, барои ифодаи фикр ба таври васеъ истифода бурда мешаванд. Забоншинос А. Аминов чумларо як ҷузъи асосии наҳв ва дорои асосии грамматикӣ – сараъзоҳои чумла ва ё яке аз онҳо шуморидааст [2, с.31].

Таҳлил нишон дод, ки таносуби чумлаҳои содаи яктаркибаи тафсилӣ аз чумлаҳои содаи яктаркибаи ҳуллаас як хел нест, зеро ташаккул ва коркарди чумлаҳои содаи яктаркибаи ҳуллаас нисбат ба чумлаҳои содаи яктаркибаи тафсилӣ авлабият дорад.

Чумлаи содаи яктаркибаи асарҳои зикршуда, як гурӯҳи муайяни чумлаҳои содаи насри охири асри XIX ва ибтидои асри XX ба шумор меравад.

Чумлаҳои содаи яктаркиба аз рӯи ифодаи сараъзо ба чумлаҳои яктаркибаи феълӣ ва чумлаҳои яктаркибаи номӣ чудо мешаванд, зеро «шакли грамматикии чумлаи яктаркибаи феълӣ ва чумлаи яктаркибаи номӣ аз ҳам ба кулӣ фарқ мекунад. Дар чумлаҳои яктаркибаи феълӣ ба воситаи шакли феъл муносибатҳои гуногун ифода мегардад. Дар чумлаҳои яктаркибаи номӣ бошад, ҳодисаҳову воқеа номбар карда мешавад ва сараъзо бо исм ё эквиваленти он ва ибораҳои номӣ ифода мегардад» [6, с.5].

Бино ба андешаи забоншиносон хабари чумлаҳои яктаркибаи муайяншахс танҳо дар шахси якум ва дуҷуми танҳову чамъ ифода мегарданд. Аз хабари чумла соҳиби аломат маълум аст ва гӯё воситаи ифодаи шахс дар ҷунин чумлаҳо бандаки феълӣ будаасту халос. Забоншинос Ш.Рашидов бо тамоми сиғаҳо ва ҳиссаҳои номии нутқ ва феълҳои ёридиҳандаи «шудан» ва «будан» дар шахси якум ва дуҷуми танҳову чамъ ифода гардидани хабари чумлаҳои муайяншахсро қайд мекунад [14, с.31].

Лозим ба ёдоварист, ки дар забони насри охири асри XIX ва ибтидои асри XX, аз чумлаҳои яктаркиба, танҳо чумлаҳои яктаркибаи феълӣ кор фармуда шудаанд.

Аз ҷиҳати маъно ва шаклҳои грамматикии феъл- хабар онҳоро ба хелҳои зерин чудо кардан мумкин: муайяншахс, номуайяншахс, умумишахс, бешахс ва унвонӣ.

Дар матни асарҳо муайян шуд, ки чумлаи содаи яктаркибаи муайяншахс нисбат ба чумлаҳои дигари якдаркиба хеле густарда мебошад. Хабарӣ он, чӣ тавре ки маълум кардем, танҳо дар шахси якум ва дуҷуми танҳову чамъ ифода мегардад. Чумлаи содае, ки дар таркиби он ҳамаи аъзоҳои зарурӣ мавҷуданд, чумлаи содаи пурра ном дорад [3, с.206].

Ин хели чумлаҳои сода ба гурӯҳҳои хулласу тафсиلى ва дутаркибаву яктаркиба чудо мешаванд. Чумлаи содае, ки дар таркиби он ҳамаи аъзоҳои зарурӣ мавҷуданд, чумлаи содаи пурра ном дорад [3, с.206]. Ин хели чумлаҳои сода ба гурӯҳҳои хулласу тафсиلى ва дутаркибаву яктаркиба чудо мешаванд: Шамшерӣ вай гузаро буд [1, с.35]. Ҳар ҳафта дар ин ҷо як рӯз бозор мешавад [8, с.135].

Чумлаи содаи яктаркибаи муайяншахс. Таҳлил нишон дод, ки чумлаҳои содаи муайяншахс хеле серистеъмол мебошанд. Дар чумлаҳои содаи яктаркибаи муайяншахс хабари он ба шахси муайян далолат мекунад, зеро «чумлаҳои содаи яктаркибаи муайяншахс ба гурӯҳи чумлаҳои яктаркибаи бемубтадо дохил мешаванд. Чумлаи яктаркибаи муайяншахс мубтадо надошта бошад ҳам, иҷроқунандаи амалу ҳолатро аз рӯи бандҳои шахсии хабари чумла аниқ нишон додан мумкин аст» [11, с.8]. Инҷунин чумлаҳои яктаркибаи бемубтадои муайяншахс дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ бо ду роҳ ифода меёбанд [4, с.192].

1. Ба воситаи феъли сиғаи амриӣ шахси дуҷуми танҳо ва чамъ: Шунида мағӯ, дидаро кун баён... [7, с.314].

2. Ба воситаи феъли сиғаи хабарӣ шахсҳои якум ва дуҷуми танҳо ва чамъ: Бикун ҷазм эй котиби нуктадон [7, с.314].

Мушоҳида нишон дод, ки нақши корбурди хабари чумлаи муайяншахс бо шаклҳои замонии сиғаи хабарӣ серистеъмол мебошад. Ҷунончи: I.Сиғаи хабарӣ.

а) Замони гузашта: Пагоҳ хеста атрофу ҷавонибро тамошо кардем [1, с.66]. Ва аз он гузашта камтар роҳи бориқ рафтем [1, с.72]. Қабулаш кардам [1, с.95].

б) Замони гузаштаи инкорӣ: Надорем дар роҳи дин, сар дарег [7, с.250].

в) Замони ҳозира-ояндаи сиғаи хабарӣ. 3-он сабаб ҳар дам муборакбод мегӯем кунун [8, с.207]. Хуб мешиносам [8, с.326].

г) Шакли нақлӣ. Дар ин ҳолат иҷроқунандаи амал ҳуди гӯянда мебошад, ки ин чумлаҳо воқеаву ҳодисаҳои гузаштаро мефаҳмонанд. Ҷунончи: Баски аз бархурди мардум акси матраб дидаам [7, с.22].

II. Сиғай арӣ. Ифодаи хабарӣ ҷумлаи содаи муайяншахс бо сиғай амрӣ яке аз воситаҳои хеле маъмули ифодаи хабарҳои ҷумлаи яктаркибаи муайяншахс мебошад, барои он ки ин сиға танҳо шахси дуоми танҳову ҷамъ дорад.

Мушоҳида нишон дод, ки дар матн асосан ташаккули ҷумлаҳои содаи яктаркибаи муайяншахс, ки хабарашон бо сиғай амрӣ ифода гардидааст, маъноҳои зеринро дар бар мегиранд:

1) Амру фармон: Вақти зарурат чун намонад гурез [7, с.294].

2) Орзуву хоҳиш: Бикун ҷаз эй котиби нуктадон [7, с.314].

Рафти пажӯҳиш нишон дод, ки тафовути байни ҷумлаҳои содаи яктаркибаи муайяншахс ва умумишахс он аст, ки хабарӣ онҳо амали яхселаро ифода намеkunанд. Хабарӣ ҷумлаи муайяншахс амал, ҳолат ва ҳаракатеро ифода меkunад, ки фақат ба як шахси муайян вобаста аст.

Ҷумлаҳои содаи яктаркибаи умумишахс. Ҷумлаи содаи яктаркибаи умумишахс як навъи ҷумлаи содаи бемубтадо, ки иҷрокунандаи амал ба таври умумӣ ифода ёфтааст, зеро «дар ҷумлаи умумишахс субъект умумӣ мебошад ва амал ба ҳама дахл дорад. Феъл-хабар дар сиғай амр ва шахси сеюми сиғай хабарӣ меояд» [6, с.9].

Нақши ҷумлаҳои содаи яктаркибаи умумишахс дар ташаккули мақол, зарбулмасал, панду ҳикмат хеле назаррас аст, зеро онҳо, ки хусусияти тарбиявӣ доранд, аз ин сабаб субъект барои ин навъи ҷумлаҳо умумӣ мебошад.

Бояд таъкид кард, ки дар асарҳои «Таърихи ҳумоюн»-и Муҳаммадсодиқи Гулшанӣ, «Тухфаи шохӣ»-и Мирзо Абдулазими Сомии Бӯстонӣ ва «Рӯзномаи сафари Искандаркӯл»-и Абдурахмон Мустаҷирӣ Самарқандӣ тасвири воқеаҳо ва давраҳои муҳими таъриху ҷуғрофиё, иқтисод, вазъи сиёсӣ ва иҷтимоии минтақаҳо дар нимаи дуоми асри XIX ва ибтидои қарни XX гирд оварда шудааст. Бинобар ин, ташаккули ҷумлаи умумишахс, ки хусусияти тарбиявӣ дорад, дар матни асарҳо қорбурди он нисбат ба ҷумлаҳои содаи муайяншахс маҳдуд мебошад.

Дар матни асарҳо мушоҳида мешавад, ки яке аз хусусияти ҳоси ҷумлаҳои умумишахс, хабарӣ он асосан бо шахси дуоми танҳо ва ҷамъи сиғаҳои амрӣ, шартӣ-хоҳишмандӣ ифода мешавад.

Пажӯҳиш нишон дод, ки зерӣ амали ин навъ ҷумлаҳо, ки дар зиндагӣ санҷида шудааст ва онро одамон аз сар гузаронида, ба дурустии он шакку шубҳа надоранд, онро ҳар як шахс қабул карда метавонад ва ба он мувофиқ меояд.

Таҷқиқи ҳамаҷаҳаи ҷумлаи содаи яктаркибаи умумишахс нишон дод, ки хабарӣ онҳо бо шахси дуом далолат меkunад. Ҷунончи: Шунда мағӯ, дидаро кун баён [7, с.314].

Дар ташаккули қолаби мазкур боз ҷумлаҳои умумишахсро дарёфт кардем, ки хабарашон дар шакли мафъӣ омадааст: «Ё мусалмон бош ё қофир, макун ҷамъи тазод» [7, с.325].

Дар асарҳои классикӣ шакли инқории феъл бо ҳиссаҷаҳои инқории ма- ва на- бештар ифода ёфтааст. Шакли на- муътадил, умумиистеъмол аст, вале шакли ма- ҳосияти услубии китобӣ дошта, бештар дар услуби бадеӣ, хусусан дар назм сериистеъмол мебошад.

Қолаби ҷумлаи умумишахси зерин дар матнҳо хеле зиёд истифода шудааст. Ҷунончи: Ҳар ки по аз ҷодаи дини Набӣ берун ниҳод [7, с.325].

Ноғуфта намонад, ки хабарӣ як гурӯҳ ҷумлаҳои яктаркибаи умумишахс бо шакли нақлиии шахси сеюми ҷамъ ифода шудааст.

Ҳамин тарик, қорбурди ҳамаи феълҳо ин гуна хусусият надоранд. Мувофиқи пажӯҳиш, феъли «ғуфтан» дар ин вазифа хеле фаровон истифода гардида, сериистеъмол аст. Ҷунончи: Ҷавоби ин тоифаро пеш аз ман ғуфтаанд [7, с.352].

Ниҳоят, аз таҳлили мисолҳо равшан шуд, ки ҷумлаҳои содаи яктаркибаи умумишахс бештар дар зарбулмасалу мақолҳо, фикрҳои пандомӯз мушоҳида гардида, дар эҷодиёти

адібони даврони мавриди таҳлил нисбатан камтар дучор мегарданд. Он вижагирое, ки ба амалу аломати чумлаи умумишахс нисбат додем, ҳамааш дар як чумлаи умумишахс баробар вучуд дошта наметавонанд. Хабарӣ як гурӯҳи чумлаҳои умумишахс амали аз тарафи ҳар се шахс иҷро кардашуда ё иҷронашавандаро фаҳмонад, хабарӣ қисми дигарӣ чунин чумлаҳо амали санҷидашудаи ба ҳама зарур, ғойдабаҳширо ифода мекунад.

Чумлаҳои содаи яктаркибаи номуайяншахс. Чумлаҳои содаи яктаркиба дар синтаксиси забони тоҷикӣ гурӯҳи алоҳидаро ташкил медиҳанд. Чумлаҳои содаи яктаркиба аз ҷиҳати семантикаю грамматика, тарзи ташаккул ё ки таркиби худ ва истеъмолашон аз чумлаҳои содаи дутаркиба фарқ доранд. Чумлаи яктаркибаи бемубтадо, ки хабар дар он ба воситаи феълҳои шахси сеюми ҷамъ ифода меёбад, чумлаи яктаркибаи номуайяншахс мебошад [10, с.185].

Бояд гуфт, ки доир ба чумлаҳои яктаркибаи номуайяншахс то солҳои шастум дар китобҳои дарсӣ маълумоте интишор нашудааст. Бино ба андешаи Б.Ниёзмӯҳаммадов: «чумлаҳо, ки хабарӣ он ба воситаи феълҳои шахси сеюми ҷамъ ифода ёфта бошад, чумлаи содаи яктаркибаи номуайяншахс номида мешавад» [9, с.98].

Аз таҳлили асарҳои мазкур маълум мегардад, ки дар матн хабарӣ аксари чумлаҳои содаи номуайяншахс ба замони гузашта, гузаштаи дур, гузаштаи ҳикоятӣ ва гузаштаи нақлиӣ сиғаи хабарӣ ифода мегардад.

а). Замони ҳозира-оянда: Онро Деҳаи баланд меноманд [8, с.70]. Кайфа яшоу истиқомат доранд [8, с.77].

б). Замони гузаштаи наздик: Қарширо муҳосира карданд [7, с.69].

в). Замони гузаштаи нақлӣ: Сари оби онро Чашмаи Азған меғуфтаанд [1, с.41]. Ва он мардум камтар-камтар деҳқонӣ доштаанд [1, с.47].

Аз таҳлилу мушоҳидаҳо маълум шуд, ки қорбурди чумлаҳои содаи яктаркибаи номуайяншахс нисбатан дар матни асарҳо серистеъмолтар будааст.

Чумлаҳои содаи яктаркибаи бешахс. Чумлаи содаи яктаркибаи бешахс, чумлаҳои бемубтадо мебошанд, ки мубтадои онро аз мазмуни чумла дарк карда намешавад, зеро «дар чумлаҳои бешахс хабар бо шакли бешахси феъл ифода мешавад» [6, с.10].

Микдори чумлаҳои бешахс дар асарҳои номбаршуда, кам аст. Он ҷойро Чашмаи Муллоҳасан меғоянд [1, с.78]. Дар санги он бузургвор рубой навишта будаанд [1, с.81].

Мушоҳидаҳо нишон дод, ки дар матни асарҳо, хабарӣ чумлаи бешахс бо асоси замони ҳозираи феъли модалӣ тавонистан ва масдар ифода мегардад:

Ифодаи хабарӣ чумлаҳои бешахс чунин аст:

I. Хабарӣ чумлаҳои бешахс бо феъли модалӣ боистан дар шакли аористи шахси III танҳо ва масдар ифода мешавад. Таҳлил ва мушоҳидаҳо нишон доданд, ки чумлаи бешахс, чун чумлаи мустақил дар ташаккули чумлаҳои мураккаби пайваст низ иштирок мекунад.

а). масдари пурра: Дар олами кавну фасод аз ин навъ вақоеъ бисёр воқеъ мешавад, худро парешонхотир намебояд дошт [7, с.43].

б). масдари кӯтоҳшуда: Аз ин ҳикоят ҳусни ақида ва ғояти инсофу муруввати Нодиршоҳро тавон донист [7, с.45].

Феъли модалӣ «бояд» дар таркиби хабарӣ чумлаҳои бешахс бо хоҳишу мақсади ғоянда тобиши зарурат ва ё ҳукмиро медиҳад.

II. Хабарӣ чумлаи бешахс ба воситаи масдар ва феъли ёридиҳандаи тавонистан дар шакли метавон, тавон ояд ҳам, дар иҷрои вазифаи ёридиҳандагӣ мазмун тағйир намеёбад. Чунончи: Аз ин ҷо ба иродаи илоҳӣ метавон пай бурдан [7, с.272].

а). масдари кӯтоҳшуда: Аз аҷоибӣ воқеаи саводирӣ айём давлаташро аҳсан ва аъҷаби қасас тавон гуфт [7, с.21].

Баъзан дар матни асарҳо, хабарӣ чумлаи бешахс бо бандакӣ хабарӣ «аст» меояд, ки дар

ин мавқеъ ба ягон шахсу шумора далолат намекунад. Чунончи: Бисёр чои файзосори хуб будааст [1, с.66]. Анвои мевачот ашқори мусмира мавҷуд аст [8, с. 135].

Чумлаи содаи яктаркибаи унвонӣ. Чумлаи унвонӣ як хели чумлаи яктаркиба мебошад. Ин хели чумлаҳои сода танҳо аз таркиби мубтадо иборат ҳастанд.

Мушоҳида мешавад, ки онҳо дар матн ягон ашё, ҳодиса, чой, замон ва ҳолатро номбар мекунад. Дар матни асарҳои таҳлилшаванда бештар чумлаҳои унвонӣ бо оҳанги (интонатсия) ҳоси чумлаҳои ҳикоягӣ ва хитобӣ талаффуз карда мешавад, ифода ёфтаанд. Чунончи: Ўзбек ва тоҷик [8, с.123]. Шоҳо! [7, с.49].

Чумлаи унвонӣ ашёро номбар мекунад. Чунончи: Ҳама деҳқон [1, с.25]. Баёни дуздон [1, с.87]. Пайдоиши мазорҳо [1, с.88]. Баёни қушунӣ он вилоят [1, с.88]. Бисёр чои ваҳмнок [1, с.43].

Дар матни асарҳо коркарди чумлаҳои унвоние, ки ба замон далолат мекунад, гуногун аст. Зеро ҳуди мафҳуми замон васеъ аст. Чунончи: Таърихи чулуси амири Махсум [7, с.90].

Мусаллам аст, ки чумла яке аз воҳидҳои меҳварии забон маҳсуб меёбад, зеро он ягона воситаи ифодаи фикр мебошад, ки воҳидҳои дигари забон аз ин вижагӣ маҳруманд. Яъне, мубодилаи афкор, ки хусусияти предикативии муҳобиротӣ нишонаи асосии он аст, танҳо бо баёни чумла имконпазир мегардад.

Хулоса, тадқиқ нишон дод, ки чумлаи унвонӣ ба чумлаи яктаркибаи номӣ дохил мешавад. Хусусияти хос ва асосии муносибати предикативӣ, дар ин навъи чумлаҳо, интонатсия мебошад. Мавҷудияти интонатсия дар чумлаҳои яктаркибаи унвонӣ ва яққалимагӣ аз шартҳои зарурии ташаккули ин хели чумлаҳо маҳсуб меёбад. Дар чумлаи яктаркибаи номӣ ифодаи предикативият дар як сараъзо аст ва ифодаи элементҳои предикативияти чумлаи яктаркибаи номӣ аз чумлаи яктаркибаи феълӣ фарқ мекунад. Модалият бошад, танҳо ба воситаи интонатсия ба амал меояд. Чумлаҳои унвонӣ тасдиқи мавҷудияти ашё ва ё ҳодисаю воқеа мебошанд.

ПАЙНАВИШТ:

1. Абдурахмони Мустаҷир. Рӯзномаи сафари Искандарқул / М.Абдурахмон. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 176 с.
2. Аминов С. Забони тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 8 / С.Аминов. – Душанбе: Маориф, 2020. – 239 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. Қисми 2. – Душанбе, 1963. – 684 с.
4. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Синтаксис. – Душанбе: Маориф, 1984. – 321 с.
5. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. Қисми 2. – Душанбе: Маориф, 1984. – 263 с.
6. Қосимова М. Структура ва семантикаи чумлаҳои содаи насри асри XI / М. Қосимова. – Душанбе: Ротапринт ДДТ ба номи В.И. Ленин, 1986. – 86 с.
7. Мирзо Абдулазими Сомии Бӯстонӣ. Тухфаи шоҳӣ / Б.Мирзо. – Душанбе, 2022. – 360 с.
8. Муҳаммад Содиқхӯҷаи Гулианӣ. Таърихи ҳумоюн / Г. Муҳаммад – Душанбе, 2006. – 388 с.
9. Ниёзмӯҳаммадов Б. Чумлаҳои сода дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Б. Ниёзмӯҳаммадов. – Сталинобод, 1960. – 233 с.
10. Ниёзмӯҳаммадов Б., Ш.Ниёзӣ. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Синтаксис / Б. Ниёзмӯҳаммадов, Ш. Ниёзӣ. – Душанбе, 1952. – 102 с.
11. Норматов М., Рашидов Ш. Омӯзиши чумлаҳои содаи яктаркиба / М.Норматов, Ш.Рашидов. – Душанбе: Маориф, 1988. – 121 с.
12. Норматов М. Муқаддимаи забонишиносӣ. – Душанбе: Матбуот, 2011. – 252 с.
13. Носирҷон Маъсумӣ. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / М.Носирҷон. – Душанбе, 2011. – 385 с.
14. Рашидов Ш. Чумлаи яктаркибаи муайяниахс // Мактаби советӣ. – Душанбе, 1967. – №7. – С.45-46.

15. Рашидов Ш. Ҷумлаи содаи яктаркиба дар забони адабии ҳозираи тоҷик: дисс. докт. илмҳои филол.: 10.02.22 / Ш. Рашидов. – Душанбе, 1969. – 345 с.

REFERENCES:

1. Abdurahmon Mustajir. *Ruznomai Safari Iskandarkul (Diary of the Journey to Iskandarkul)*. Dushanbe: Irfon, 1989. – 176 pp.
2. Aminov, S. *The Tajik Language: A Textbook for Grade 8*. Dushanbe, 2007. – 254 pp.
3. *Grammar of the Modern Tajik Literary Language. Syntax. Part 2*. Dushanbe, 1963. – 684 pp.
4. *Grammar of the Tajik Language. Syntax*. Dushanbe: Donish, 1989. – 224 pp.
5. *Modern Tajik Literary Language. Syntax. Part 2*. Dushanbe: Maorif, 1984. – 263 pp.
6. Qosimova, M. *The Structure and Semantics of Simple Sentences in the Prose of the 11th Century*. Dushanbe: Rotaprint of Tajik State University named after V. I. Lenin, 1986. – 86 pp.
7. Mirzo Abdulazimi Somi Bustoni. *Royal Gift*. – Dushanbe, 2022. – 360 pp.
8. Muhammad Sodiqkhuja Gulshani. *Humoyun History*. – Dushanbe, 2006. – 388 pp.
9. Niyozmuhammadov, B. *Simple Sentences in the Modern Tajik Literary Language*. – Stalinobod, 1960. – 233 pp.
10. Niyozmuhammadov, B., Niyoz, Sh. *Grammar of the Tajik Language: Syntax. Ninth Edition*. – Stalinobod, 1961. – 118 pp.
11. Normatov, M., Rashidov, Sh. *Study of Simple One-Member Sentences*. – Dushanbe: Maorif, 1988. – 121 pp.
12. Normatov, M. *Introduction to Linguistics*. – Dushanbe: Matbuot, 2011. – 252 pp.
13. Nosirjon Ma'sumi. *Essays on the Development of the Tajik Literary Language*. – Dushanbe, 2011. – 385 pp.
14. Rashidov, Sh. *The Definite-Personal One-Member Sentence* // Soviet School, 1967, No. 7.
15. Rashidov, Sh. *Simple One-Member Sentences in the Modern Tajik Literary Language*. Dissertation manuscript. Dushanbe, 1969.